

Metodický list č. 3/2022 FSS MU

Průvodce schvalování výzkumných aktivit z hlediska etiky na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity

Výzkumní pracovníci na Fakultě sociálních studií musí dodržovat a znát uznané etické postupy, etické zásady a etické normy vztahující se k etice výzkumu.

Komise zabývající se etickými postupy

Masarykova univerzita (MU) potažmo její Fakulta sociálních studií (FSS MU) definuje a určuje etické postupy pro výzkumné pracovníky v následujících komisích:

1) **Etická komise pro výzkum MU (dále jen EKV)** je nezávislým multidisciplinárním orgánem MU a je nedílnou součástí systému pro zajištění kvality a dodržování etických standardů při výzkumech na MU. Posouzení EKV podléhá každý projekt, který zahrnuje eticky relevantní výzkum na lidském subjektu (včetně práce s biologickým materiálem lidského původu).

Výzkumní pracovníci za účelem výzkumu na FSS MU dodržují konkrétní oborové etické standardy a o schválení výzkumných aktivit před jejich započítáním žádají EKV zejména v těchto případech:

- schválení vyžaduje poskytovatel dotace (např. grantová agentura) nebo redakce odborného časopisu,
- předmětem výzkumu jsou děti, zranitelné skupiny, účastníci s omezenou schopností dát souhlas nebo účastníci v závislém postavení,
- projekty z oblasti psychologie, zejména v případě zastřeného výzkumu (při výzkumu je používána tzv. cover story),
- pokud jsou v rámci výzkumu zpracovávány osobní údaje zvláštní kategorie (dříve citlivé osobní údaje) - tj. vypovídající o rasovém či etnickém původu, politických názorech, náboženském vyznání či filozofickém přesvědčení nebo členství v odborech, genetické údaje, biometrické údaje za účelem jedinečné identifikace fyzické osoby a údaje o zdravotním stavu či o sexuálním životě nebo sexuální orientaci fyzické osoby.

Posouzení EKV nevyžadují projekty využívající anonymní dotazníková šetření v dospělé populaci.

V ostatních případech, kdy dochází ke sběru dat, která nejsou eticky relevantní, je vhodná konzultace Souhlasu s účastí ve výzkumném projektu a Souhlasu se zpracováním osobních údajů se zástupci Právního odboru RMU, aby byla dodržena platná legislativa, zejména ohledně nakládání s osobními údaji.

V případě, že redakce odborného časopisu před zahájením recenzního řízení nebo v jeho průběhu požaduje doložení schválení etiky u publikací navázaných na výzkumné aktivity, které podle pravidel MU nevyžadují posouzení etickou komisí, kontaktují výzkumní pracovníci tajemníka EKV MU a dohodnou individuální postup vyřízení, který typicky spočívá v doložení informací o výzkumu vč. manuskriptu a v případě splnění podmínek vystavení příslušného vyjádření pro redakci časopisu.

- 2) **Etická komise MU** je stálý poradní orgán rektora a posuzuje případy porušení obecných morálních principů nebo pravidel Etického kodexu MU, které se vymykají rámci organizační struktury MU.

Pravidla při zveřejňování výsledků výzkumu

Výzkumní pracovníci dodržují následující pravidla při zveřejňování výzkumných výsledků:

- při zveřejňování výzkumných výsledků respektují publikační a další pravidla pro zveřejňování a poskytování výsledků výzkumu a vývoje standardně zavedená podle oborových zvyklostí, dohod s externími partnery a požadavky poskytovatele grantových prostředků,
- dodržují etická pravidla související s respektováním duševního vlastnictví, zejména odmítání plagiátorství, falšování a zneužívání výsledků, zadržování výsledků v případě výzkumu a vývoje financovaného z veřejných prostředků,
- v případě opakovaného zveřejnění vlastních výsledků v původní podobě uvádí v textu informaci o tom, že výsledek byl již zveřejněn, včetně pramene původního zveřejnění.

Relevantní dokumenty související s etikou výzkumu

Relevantní dokumenty, které souvisí s etikou výzkumu a musí je výzkumníci na FSS MU znát a řídit se jimi:

- [Směrnice Výzkumná data](#)
- [Směrnice Ochrana a zpracování osobních údajů](#)
- [Směrnice Etický kodex akademických a odborných pracovníků MU](#)
- [Směrnice Etika výzkumu na MU](#)
- [Statut Etické komise pro výzkum](#)
- [Rada pro strategické výzkumné projekty](#)
- [Jednací řád EKV](#)

Výzkumníci dále dodržují příslušné oborové standardy:

- [Ethics in Social Science and Humanities](#)
- [APA Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct](#)
- [Internet Research: Ethical Guidelines](#)
- [BPS Code of Human Research Ethics](#)
- [Etický kodex české sociologické společnosti](#)
- [National Statement on Research Integrity in Social Work](#)

Pro účely předběžného posouzení výzkumných projektů včetně bakalářských, diplomových a disertačních prací je vhodné využít Přílohu č. 1 tohoto metodického listu: Checklist etických aspektů empirických závěrečných prací.

Pro účely získávání souhlasu s účastí ve výzkumu je možné využít Přílohu č. 2 tohoto metodického listu: Návod pro sestavení souhlasu s účastí ve výzkumu a vzory informovaných souhlasů.

Obecná a závěrečná ustanovení

- 1) V celém textu tohoto metodického listu jsou používány pouze za účelem zjednodušení textu mužské tvary osob (zaměstnanec, akademický pracovník, vědecký pracovník, administrativní pracovník, vedoucí pracovník, docent, profesor) pro označení zaměstnanců i zaměstnankyň, akademických a vědeckých pracovníků i pracovnic, administrativních pracovníků i pracovnic, vedoucích pracovníků i vedoucích pracovnic, docentů i docentek, profesorů i profesorek apod.
- 2) Tento metodický list ruší účinnost Metodického listu č. 1/2022 FSS MU.
- 3) Tento metodický list nabývá účinnosti dnem 13. prosince 2022.

prof. PhDr. Stanislav Balík, Ph.D.
děkan

Příloha č. 1: Checklist etických aspektů empirických závěrečných prací

Následující checklist slouží pro orientační posouzení, zda se ve vaší závěrečné práci objevují aspekty relevantní z hlediska výzkumné etiky

U každého bodu uveďte (ANO/NE), zda platí pro výzkum realizovaný v rámci vaší bakalářské/diplomové/disertační práce.

Pro každý bod, který pro váš výzkum platí: (a) podrobně popište, o co konkrétně se jedná, (b) vysvětlíte, jak máte tento etický aspekt ve svém výzkumu ošetřen.

Pokud je odpověď na jeden či více bodů ANO, je třeba konzultovat tyto body (včetně jejich podrobného popisu a vašeho návrhu, jak je ošetřit) s vedoucí/m vaší závěrečné práce. Ve složitějších případech vám vedoucí vaší práce může doporučit další konzultaci s některou z osob, které zastupují fakultu v Etické komise pro výzkum MU.

Vyplnění checklistu a případné navazující konzultace je nutné provést před zahájením vlastního výzkumu, tj. než začnete sestavovat výzkumný soubor a sbírat data.

1. Budu v některé fázi výzkumu pracovat s osobními údaji, tzn. daty, která potenciálně umožňují identifikaci konkrétních osob. Může jít přímo o jména, e-mailové adresy, telefonní čísla, poštovní adresy a další kontaktní údaje, data narození apod. Spadají sem však i fotografie, video či audio záznamy rozhovorů (i když není jméno explicitně zmíněno, osoba může být identifikovatelná podle vzhledu, hlasu či některých skutečností, které v rozhovoru padnou). Podobně sem mohou patřit například materiály získané na sociálních sítích.
2. Pro účast na výzkumu budu oslovovat osoby, které jsou mladší 18 let nebo nespěleleté, případně lze u nich předpokládat riziko, že mají sníženou schopnost udělit informovaný souhlas se svou účastí.
3. Pro účast na výzkumu budu oslovovat zranitelné osoby (může jít např. o osoby čelící diskriminaci či socioekonomickému znevýhodnění, osoby v extrémních životních situacích, osoby se závažným tělesným či duševním onemocněním, oběti násilí apod.).
4. Pro účast na výzkumu budu oslovovat osoby, které jsou vůči mně v nějaké formě závislého postavení (např. se jedná o mé klienty, podřízené, svěřence, žáky apod.).
5. Charakter výzkumu nedovoluje účastníky dopředu dostatečně informovat o účelu a průběhu výzkumu či od nich dopředu získat jejich explicitní souhlas s účastí.
6. V některé fázi dojde ke klamání účastníků o pravém účelu výzkumu, případně budu interpretovat výsledky způsobem, který by se mohl účastníků dotknout tím, že bude v rozporu s očekáváním, se kterým mi poskytli své odpovědi (může jít např. o situaci, kdy výzkumný rozhovor představím účastníkům jako neutrální zkoumání jejich názorů, ale výsledky interpretuji prostřednictvím potenciálně urážlivých pojmů jako předsudečnost, psychopatie apod.).

7. Budu využívat biomedicínské metody či metody na hranici mezi behaviorálním a biomedicínským výzkumem (může jít např. o měření tepové frekvence či kožního odporu, odběry slin, podávání jakýchkoli látek apod.).
8. Účast na výzkumu bude pro účastníky znamenat zátěž z hlediska času (orientačně >60 minut), nutnosti někam delší dobu cestovat, vynaložení vlastních finančních či jiných prostředků apod.
9. Budu účastníky vystavovat situacím a činnostem, které jim nemusejí být příjemné (vč. plnění nudných úkolů, záměrného vyvolávání negativních emocí apod.).
10. Budu se účastníků dotazovat na citlivá témata (např. v oblasti psychických a zdravotních problémů, sexuality, rizikového či nezákonného chování).
11. Budu po účastnících v rámci výzkumu vyžadovat nějakou fyzickou aktivitu.
12. Existuje riziko (byť velmi malé), že účast na výzkumu účastníky poškodí (může jít o psychické, fyzické, materiální či finanční poškození, dále může jít o poškození dobrého jména a pověsti účastníků, poškození v oblasti osobních vztahů, zaměstnání, studia apod.).
13. Výzkum zahrnuje další eticky relevantní aspekty, které nespadají pod žádný z předchozích bodů.

Příloha č. 2: Návod pro sestavení souhlasu s účastí ve výzkumu a vzory informovaných souhlasů

Základní pravidla

Text souhlasu by měl být především **srozumitelný** z pohledu laika, proto je důležité vyhnout se odbornému žargonu a složitým větným konstrukcím. Při psaní je dobré mít na mysli, jaké cílové skupině budete souhlas předkládat, a tomu text přizpůsobit.

Stejně tak je dobré usilovat o přiměřenou **stručnost**. Ačkoli některé složitější designy mohou vyžadovat detailnější vysvětlování, je užitečné si navržený text opakovaně pročitat a přemýšlet, zda tentýž objem informací nemůže být sdělen v hutnější podobě. Příliš dlouhé souhlasy obvykle vedou účastníky k nepozornému čtení a neumožňují jim rozpoznat, které informace jsou pro ně důležité.

Text by měl být adresován **přímo účastníkům**, aby si dokázali představit, co je čeká (např. „povedu s Vámi rozhovor o délce přibližně 60 minut“).

K udělení souhlasu musí dojít dříve, než začnete sbírat jakákoli data.

Souhlasy mají typicky podobu **tištěného dokumentu** ve dvou kopiích, přičemž se na obě kopie podepíše zúčastněná osoba i vy. Jednu kopii si ponechává účastník, druhou vy.

V případě anonymních výzkumů realizovaných **online** je možné text souhlasu umístit na úvodní obrazovku, přičemž účastníci potvrdí svůj souhlas kliknutím na určené tlačítko (bez nutnosti uvádět jméno či jiné osobní údaje). Udělení souhlasu v této podobě však používejte pouze u výzkumů, které jsou prováděné na dospělé populaci a eticky neproblematické¹.

Udělení souhlasu u eticky náročnějších výzkumů a využití alternativních způsobů, jak souhlas získat, vždy konzultujte s vedoucí/m své práce.

Jaký typ souhlasu potřebuji

Potřebný typ souhlasu se odvíjí od vašich odpovědí na body 1 a 2 v checklistu etických aspektů empirických závěrečných prací.

1. Budu v některé fázi výzkumu pracovat s osobními údaji, tzn. daty, která potenciálně umožňují identifikaci konkrétních osob. Může jít přímo o jména, e-mailové adresy, telefonní čísla, poštovní adresy a další kontaktní údaje, data narození apod. Spadají sem však i fotografie, video či audio záznamy rozhovorů (i když není jméno explicitně zmíněno, osoba může být identifikovatelná podle vzhledu, hlasu či některých skutečností, které v rozhovoru padnou). Podobně sem mohou patřit například materiály získané na sociálních sítích.

Pokud nesbíráte osobní údaje, stačí vám běžný „Souhlas s účastí ve výzkumu.“ Pokud osobní údaje sbíráte, musí váš souhlas navíc obsahovat pasáž, která se týká zpracování osobních

¹ Za eticky neproblematický výzkum lze orientačně považovat výzkum, u kterého jste v checklistu etických aspektů výzkumných závěrečných prací neuvedli u žádné položky ANO.

údajů. Dokument se pak bude jmenovat „Souhlas s účastí ve výzkumu a zpracováním osobních údajů.“

2. Výzkumu se budou účastnit osoby, které jsou mladší 18 let nebo nesvéprávné, případně lze u nich předpokládat riziko, že mají sníženou schopnost udělit informovaný souhlas se svou účastí.

V případě, že jsou účastníky vašeho výzkumu osoby mladší 15 let či lidé zbavení svéprávnosti, k realizaci výzkumu musíte získat souhlas jejich zákonného zástupce (typicky např. jeden z rodičů). Text souhlasu pro zákonného zástupce musí splňovat všechny běžné náležitosti a je adresován přímo zákonnému zástupci (tedy např. „povedu s vaším dítětem 20minutový rozhovor“). Kromě zákonného zástupce byste však měli získat souhlas rovněž přímo od účastníků. Jeho přesná podoba vždy závisí na konkrétní populaci. U starších dětí je možné využít podobný postup jako u dospělých, tedy podpis dokumentu, který může být oproti souhlasu pro zákonného zástupce zjednodušen, aby byl dětem srozumitelný. U mladších dětí je možné pouhé ústní představení výzkumu a získání ústního souhlasu. Konkrétní podobu však vždy konzultujte s vedoucí/m své práce.

Pokud se vašeho výzkumu účastní lidé, kteří ještě nedosáhli 18 let, ale mají už 15 a víc, obvykle předpokládáme, že jsou schopní u eticky neproblematických výzkumů udělit souhlas s účastí sami. V takových případech tedy postačuje jejich souhlas a není třeba souhlas zákonného zástupce. Pokud je však výzkum eticky náročnější (tj. u některého dalšího bodu v checklistu jste uvedli ANO), může být v některých případech žádoucí získat rovněž souhlas zákonného zástupce. Takové situace vždy konzultujte s vedoucí/m své práce.

Jaké součásti musí souhlas obsahovat

Účastníci by po přečtení textu měli získat jasnou odpověď na následující otázky:

1. Kdo výzkum provádí a za jakým účelem?
2. Co je smyslem či cílem výzkumu? Co chce výzkum zjistit?
3. Pro jaké účastníky je výzkum určen? Existují nějaké překážky bránící účasti na výzkumu?
4. Co účast na výzkumu obnáší (jak dlouho to bude trvat, co všechno se bude dít, čeho se obecně budou týkat otázky, na které budu odpovídat apod.)?
5. Je výzkum plně anonymní, nebo budou sbírány nějaké mé osobní údaje. Pokud osobní údaje sbírány budou, o jaké údaje přesně půjde, jak budou zpracovány, kdo k nim bude mít přístup a kdy dojde k jejich smazání?
6. Dostanu za účast nějakou odměnu?
7. Znamená pro mě účast nějaká rizika?
8. Účast na výzkumu je dobrovolná. Rozhodnu-li se během výzkumu odstoupit, za jakých podmínek, v jakých fázích výzkumu a jakým způsobem to budu moci udělat?
9. Na koho se mohu v případě potřeby obrátit?

Text končí formulkou obsahující souhlas s účastí (popř. zpracováním osobních údajů) a prostorem pro podpisy. To, že účastníci na souhlas uvádějí svá jména a podpisy, se nepovažuje za sběr osobních údajů, protože dokument s informovaným souhlasem nelze propojit s nasbíranými daty.

Příklad informovaného souhlasu, když nesbírám osobní údaje²

Souhlas s účastí ve výzkumu

Jmenuji se ... a studuji na ... Rád/a bych vás požádal/a o účast ve výzkumu, který je součástí mé diplomové práce. Cílem mého výzkumu je zjistit ... Výzkumu se mohou zúčastnit všichni lidé, kteří ...

Nejprve vás požádám o vyplnění dotazníku, který se bude ptát na otázky související s ... (cca 15 minut). Následně vás poprosím, abyste nahlas přečetl/a text obsahující náhodná slova a u toho vám budu na stopkách měřit čas (cca 3 minuty). Celkově vám účast na výzkumu nezabere více než 20 minut.

Výzkum je anonymní a nebudu sbírat žádné vaše osobní údaje. Účast na výzkumu není nijak odměněna a není pro vás spojena s žádnými riziky.

Vaše účast je zcela dobrovolná. Kdykoli v průběhu procedury či bezprostředně po jejím skončení máte právo bez udání důvodu svou účast odvolat. V takovém případě všechna vaše data odstraním. Pozdější odstoupení od výzkumu není možné, protože nasbíraná data budou anonymní (tj. nebude možné identifikovat, která data pocházejí od vás).

V případě jakýchkoli otázek se na mě můžete obrátit prostřednictvím e-mailu: ...

Na základě výše uvedených informací souhlasím se svou účastí ve výzkumu.

Jméno a příjmení: Podpis:

V dne:

Autor/ka výzkumu:

Jméno a příjmení: Podpis:

V dne:

² Text je možné přizpůsobit a doplnit podle potřeb vaší práce, nicméně neměňte formulace v modře vyznačených částech.

Příklad informovaného souhlasu, když sbírám osobní údaje³

Souhlas s účastí ve výzkumu a zpracováním osobních údajů

Jmenuji se ... a studuji na ... Rád/a bych vás požádal/a o účast ve výzkumu, který je součástí mé diplomové práce. Cílem mého výzkumu je zjistit ... Výzkumu se mohou zúčastnit všichni lidé, kteří ...

Budu s vámi vést výzkumný rozhovor o délce přibližně 60 minut, ve kterém se vás budu ptát na otázky související s Z rozhovoru pořídím zvukový záznam na svůj mobilní telefon.

Zvukovou nahrávku našeho rozhovoru lze považovat za osobní údaj. Tuto nahrávku budu uchovávat zabezpečenou heslem a nejpozději do týdne od konání rozhovoru ji přepíšu do textové podoby a trvale smažu. Při zpracování diplomové práce tedy budu dále pracovat pouze s anonymním textovým přepisem našeho rozhovoru, ve kterém budou všechna jména a další skutečnosti nahrazeny přezdívkami, tak aby nebylo možné identifikovat vás či další osoby.

Účast na výzkumu není nijak odměněna a není pro vás spojena s žádnými riziky.

Vaše účast je zcela dobrovolná. Můžete ji odvolat bez udání důvodu kdykoli do okamžiku, kdy z rozhovoru pořídím anonymní textový přepis a původní nahrávku smažu. V případě odvolání účasti smažu všechna vaše data a nebudu je při zpracování práce využívat. Po anonymizaci rozhovoru již odvolání účasti není možné.

V případě jakýchkoli otázek se na mě můžete obrátit prostřednictvím e-mailu: ...

Vaše práva v souvislosti se zpracováním osobních údajů:

- požadovat přístup k osobním údajům týkajícím se vaší osoby, jejich opravu nebo výmaz, popřípadě omezení zpracování,
- podat stížnost dozorovému orgánu (Úřad pro ochranu osobních údajů, www.uoou.cz) v případě, že se domníváte, že zpracování osobních údajů probíhá v rozporu s právními předpisy;
- souhlas se zpracováním osobních údajů udělený níže kdykoliv odvolat, aniž by za to hrozila jakákoliv sankce či znevýhodnění, a to oznámením na kontaktní údaje správce osobních údajů. Zákonnost zpracování údajů před odvoláním souhlasu tím není dotčena.

Správce osobních údajů: ... [zde uveďte své jméno, adresu fakulty, svůj e-mail (nejlépe univerzitní), příp. telefon]

³ Text je možné přizpůsobit a doplnit podle potřeb vaší práce, nicméně neměňte formulace v modře vyznačených částech.

Kontakt na pověřence pro ochranu osobních údajů Masarykovy univerzity:
poverenec@muni.cz

Na základě výše uvedených informací souhlasím se svou účastí ve výzkumu a výše uvedeným zpracování osobních údajů pro výzkumné účely.

Jméno a příjmení:

V

Podpis:

dne:

Autor/ka výzkumu:

Jméno a příjmení:

V

Podpis:

dne: